

Az Ottlik-recepció új hulláma*

A napokban került kezembe Borbély Szilárd furcsa című esszéje (*A Göncz az egy strici*). Az író, műfordító, börtönviselt értelmiségiből lett politikus azért strici, mert a szerző nagyapjának szóhasználata szerint strici, akiből nem lehet katonát faragni. Debreceni kollégánk (mellesleg az egyik legjobb magyar költő) elmondja, Ottlikra és nagy regényére Esterházy hívta föl a figyelmét 1982-ben. A hosszú hajú, Lennon-szemüveges író hatására kölcsönözte ki a könyvtárból a regényt. „Volt időm olvasni, mert a sikeres felvételi eredményeként a behívót vártam. Nem tudom, milyen lehetett volna az egy év a néphadseregben, ha előtte nem beszél Esterházy a televízió kedd esti rétegműsorában erről a regényről, ha nem olvasom el Ottlikot. De elolvastam, és tudatosan vagy öntudatlanul az elkövetkező évben ehhez mértem mindent. Mondhatom, alapos felkészítést adott. Az összezárt fiatal férfiak világa, az árulások, a gyávaság, a védekezés és a szolidaritás lehetőségeiről el-sajátítottam a legfontosabbakat. A félelem erejét felhasználó finom terror, a gyengeségből és gyávaságból táplálkozó önzés a motorja az ilyesfajta gépezeteknek.” Borbély eszmefuttatásából azt a roppant tudománytalan következtetést vonhatjuk le, hogy az Ottlik-olvasók, elemzők immár visszavonhatatlanul két nagy csoportra oszthatók: volt fejükön sapka (még ha Medvéhez hasonlóan egyénítve is viselték) vagy nem. Mára nemzedékeknek nincs semmilyen „élményük” a néphadsereg Schulzéről, őskori maradványként szemlélik azt a világot, melyben nemcsak ármánykodás volt és embertelenség, hanem barátság és szolidaritás.

Az Ottlikról szóló könyvtárnyi irodalom folyamatosan meghaladható és másként látható – nemcsak az említett nagyon prózai okból. Mivel nincs teljes és végleges megértés, minden meghaladható. Ezért fogalmazódhatnak meg olyan kérdések, amelyeket a korábbi sok száz kritikus és tanulmányíró nem fogalmazott meg. Az új Ottlik-tanulmányok kérdéseiben is a további értelmezők hatástörténeti lehetőségei rejlenek.

Milyen előzmények után jutottunk ide? *A Drugeth-legendát* közlő Babits üzenetétől („tetszett”) évtizedek telnek el különösebb örvendezés nélkül. A „spenót” négy évtizeddel ezelőtt még enigmatikusnak, torzónak és befejezetlen vállalkozásnak minősítette a század egyik legnagyobb magyar regényét. A hetvenes évek elejétől a nyolcvanas évek elejéig (a 60. és a 70. születésnap között) azonban történt valami. Egy évtized alatt lejátszódik Dávidházi Péter kultusztörténeti forgatókönyvének három szakasza: a beavatódás, a mitizálódás és az intézményesülés. Három név ebből az időszakból: Lengyel Balázs, Tandori Dezső, Balassa Péter. Mivel az irodalom mindig a megszokottá válnak és a szokatlanak a küzdelme, az *Iskola a határon* művészi értékeinek fölismeréséhez viszonylag sok időre volt szükség. Ám a hetvenes években a regény – az olvasói ízlés és az irodalomtudományos szemlélet változásával összhangban – megtalálta közönségét és értelmezőit. Ebben minden bizonnyal múlhatatlan érdeme van annak a prózakritikai fordulatnak, mely mó-

* Elhangzott a 2007. november 22-én megrendezett Ottlik-konferencián.

dosította a magyar prózainterpretáció jellegét. Az érzékeny, korszerű tudományos megközelítéseket azonban nagyon gyorsan elsodorták a mitizáló törekvések. A vékonyan csordogáló vagy éppen teljesen hiányzó Ottlik-művek, az állandó újrairás kényszere megteremt a minőség, az igényesség, a hallgatás mítoszát. A Mozgó Világ 1982. májusi számában Zalán Tibor például ezt írja:

„Iskola a határon + Hallgatás = Ottlik
Ottlik – Hallgatás = Iskola a határon
Ottlik – Iskola a határon = (?Hallgatás?)”

Ekkoriban még az is megfogalmazódik, hogy a „nagy írók esetében a hallgatás nyomasztóbb lehet a legélesebben megírt könyveknél” (Zalán Tibor) Kezdi Ottlikot Ottlik szavaival magyarázni. Az életmű misztikus homályba kezd burkolózni. A kritikai pozíció teljes feladása olykor a legjobbaknál is kísért: „Ottlik Prózája, mindenkor prózája, mindig önmagában áll, önmagán nyugszik, mondja magát, nincs mit beszélni róla” (Balassa Péter), a kritika csupán „formakijelentésekkel álcázott hallgatás”, a kommentár, elemzés legfőlőbb „velehallgatás” lehet. Azonosulás, a szent szöveg megtanulása, a szerzői név varázsereje – ezek a kor Ottlik-irodalmának alapelemei. A műhöz áhítattal és remegő kézzel lehet nyúlni.

Bizonyos értelmezői körökben a *Buda* sem kerülheti el sorsát. A posztumusz regényben némelyek „szakrális tárgyat, misztikumtól övezett írásművet” látnak (Tarján Tamás), „a teljesség továbbteljesítését” (Balassa). A visszhang másik része azonban mintha a bálványrombolásra volna példa: „művészi csőd”, „írói kudarc” (Bán Zoltán András), „zseniális, illusztratív, variatív lábjegyzetgyűjtemény” (Margócsy István). Ezt a vonalat erősítette Szegedy-Maszák Mihály kismonográfiája is (1994), mely az életművet koncentrikusnak látta, középpontban az Iskolával. Ebből következően mind az életrajzot, mind a korai novellákat, kisregényt, hangjátékot, esszéket és a *Buda* című regényt az „*Iskola*” felől olvassa. A novellák elemzésének elsődleges szempontja, mi mutat bennük (témaválasztás, szerkesztés, nyelvszemlélet) a nagy regény felé. „Mellékterméknek” minősül így a *Hajónapló* is, a *Hajnali háztetők* „előmunkálat”, a *Buda* „kiegészítés, függelék”. Egy nagy mű árnyékában persze könnyel lefokozódhat az érték. Miként az ellenkezője, a fölértékelés is lehetséges. Igaz, utóbbi a ritkább.

A bírálatok azonban mégsem a bálványrombolás kezdetét jelezték. Ami Ottlik-felejtésnek látszik, valójában sokkal szomorúbb dolog: az irodalom felejtése – ez a mögöttünk lévő másfél évtized keserű tapasztalata. Ám ezek az évek az elemzés, az Ottlik-életmű szakmai kérdéssé válását is jelentik. Fűzfa Balázs, Korda Eszter, Sümegi István könyve vagy a Jakus Ildikó–Hévízi Ottó szerzőpáros munkája ennek az újabb lendületnek a dokumentuma. Az újabb értelmezési stratégiák, interpretációs módszerek túlfeszítése persze újabb egyoldalúságokhoz vezethet – nem az említettek munkáiban. Merthogy van regény, amelynek elsősorban szerkezete van, s arra hordja föl az anyagot, de a legtöbb írónak (így Ottliknak) először anyaga van, ahhoz keresi a megfelelő hordozó struktúrát. Vagy éppen séggel a struktúrától félti anyagát. Miként Medve a *Budában*: „félti a megírással tönkretenni élete nyersanyagát”. Ugyanaz – mindig másképpen, s ha valami éppenséggel előzménynek vagy függeléknek látszik, meglehet, másféle regénypoétika szerint nem az.

Az Ottlik-kutatás is szembesül azzal a tudománytörténeti kihívással, hogy az irodalom mibenlétét és minőségeit, ezek mozgásainak okát, mozgatóját nem irodalmon kívüli, ha-

nem irodalmon belüli, nyelvi, poétikai folyamatokra alapozva keresi, s ezt jól teszi. Az életmű tanulmányozása végleg szakmai kérdéssé vált. Ámde az olvasóra is gondolva: ez az Olvasó föltehetőleg azért is olvas, mert nemcsak a mű nyelvi-szerkezeti felépítettségére kíváncsi. Egyszerűen csak azért, hogy a műben önmagára és világára, a világban önmagára ráismerjen.

Olasz Sándor

A híres fotel – többszörös titkröződésben...